

History and Characteristics of Persian-Russian and Russian-Persian Dictionaries Compiled and Written in Russia and the Soviet Union

Rohollah Hadi¹

Associate Professor of Persian language and literature,
University of Tehran, Tehran, Iran

Marina Vialova²

PhD Student Department of Literature and Humanities,
Tehran University, Tehran, Iran

Abstract

Dictionaries are one of the means of communication between languages and nations. The proximity of Iran and Russia and the historical connection between these two countries have made the people of each need to learn the language of the other. The development of relations between the two countries has proven the necessity of compiling dictionaries. Moreover, efforts in this field have been pursued seriously in both Iran and Russia and the Soviet Union. Studies show that a detailed study of Russian and Soviet dictionary writing (a dictionary writing that includes dozens of Persian-to-Russian and Russian-to-Persian dictionaries) has not been conducted so far. This article is an attempt to identify and introduce Persian-to-Russian and Russian-to-Persian dictionaries that have been compiled in Russia and the Soviet Union in the last 250 years, the ways to develop this field, its problems, and suggestions to solving its problems.

Keywords: Iran, lexicography, Persian, Russia, Russian.

1. rhadi@ut.ac.ir (Corresponding Author)

2. marina.vialova@gmail.com

How to cite: Hadi, R., & Vialova, M. (2024). History and Characteristics of Persian-Russian and Russian-Persian Dictionaries Compiled and Written in Russia and the Soviet Union. *Language and Linguistics*, 20(40), 209- 224. doi: [10.30465/LSI.2025.45571.1688](https://doi.org/10.30465/LSI.2025.45571.1688)

1. Introduction

The rich heritage of Persian lexicography has repeatedly attracted the attention of Soviet and Russian scholars, but the need to collect and analyze the experiences gained over the past 250 years in the domain of compiling bilingual or multilingual dictionaries, including Persian and Russian, has not been met for some reason. Today, this need is a topical scientific issue that is of considerable interest to Iranian and non-Iranian researchers in the history and course of Persian lexicography. The author's purposes in writing this article are as follows:

- 1) To examine the history of the prevalence and prosperity of lexicography in compiling bilingual and multilingual Persian-Russian and Russian-Persian dictionaries compiled in Russia and the Soviet Union;
- 2) To identify some of the vital issues and features of compiling these dictionaries;
- 3) A brief description of some of the significant dictionaries;

The appendix to this article is a list containing the specifications of all dictionaries compiled in Russia up to 2023, in order of the year of compilation that we were able to find.

Research Questions

- 1) What is the history behind compiling bilingual and multilingual Persian-Russian and Russian-Persian dictionaries compiled in Russia and the Soviet Union?
- 2) What are the vital issues and features of compiling these dictionaries?

2. Literature Review

Examining Persian-Russian and Russian-Persian dictionaries from a historical perspective raises the question of precisely what constitutes a dictionary. The information provided by the Iranian lexicographer Hossein Samei in the article "Dictionaries" in the Encyclopedia Iranica shows that in terms of the number of dictionaries compiled, Russian-language dictionaries have taken fourth place (with 34 titles) (Hossein Samei, 1997). It is worth mentioning that even considering the approximate nature of the statistics in Samee's article, it appears that England (with more than 125 titles) has given more importance to the compilation of Persian dictionaries than other European countries. On the other hand, Iranian researcher Fal Hamedanchi (2010) also emphasized in her article the importance given to the compilation of bilingual English-Persian dictionaries and the lack of attention paid to the compilation of

bilingual Russian-Persian dictionaries in Iran (Fal Hamedanchi, 2010). The lack of attention paid to the compilation, publication, and updating of Persian-Russian dictionaries and vice versa in Russia and Iran has led to a shortage of these dictionaries, and this issue is confirmed by dictionary compilers and researchers in both countries.

Although Russians began learning the "languages of Muslim nations" in 1716 (Barthold, 1977, p. 29), the era of the first Persian and Russian dictionaries in Russia was the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, which coincided with the beginning of the formation of Orientalism as a science in this country.

The importance of learning Persian was established in a state and official sense with the beginning of "teaching oriental languages (Arabic, Persian, and Turkish) in Russian universities in accordance with the University Statute of 1804" (Chikalova, 2018, p. 27). However, the problem of the lack of an educational dictionary existed for decades, and its necessity was felt. The exact time of the compilation of the first dictionary including Persian and Russian languages in Russia is not very clear. Researchers have various suggestions in this regard, including the Persian-Russian dictionary by Mirza Abdullah Ghaffarov (1914), which has been erroneously dated to the 19th century (1814) (Hosseini Samei, 1997); the dictionary of the Russian poet, writer, and translator Dmitry Aznabyshin, which probably dates back to the 1920s and was not published (Zahra Mohammadi, 2017, p. 17); and the Russian-Persian dictionary by A. F. Khashab (1906) (Mohammad Reza Mohammadi, 2005, p. 24).

3. Method

Using a library method, the author succeeded in finding about 100 Persian-Russian and Russian-Persian dictionaries compiled in the Russian Empire, the Soviet Union, and post-Soviet Russia from the 1870s to 2023.

4. Results

Based on the research findings, it can be said that the first dictionary with entries for Persian and Russian languages in Russia could be the "Russian-Turkish-Persian-Gilki Thematic Dictionary" compiled in the first half of the 1870s by the German scientist Samuel Gottlieb Gmelin, who was invited to Russia to work at the Imperial Academy of Sciences. This dictionary is a wonderful example of introducing one of the distinctive features of the dictionaries under study, especially at the beginning of the history of their emergence and development: these dictionaries are not necessarily bilingual.

During the 18th and 19th centuries, the Persian language in Russia, like many other languages, was usually studied not independently, but together with other Eastern and occasionally Western languages. For example, the titles of educational departments at universities often included multiple languages (e.g., Arabic-Persian-Turkish-Tatar Department). Therefore, it is not surprising that early dictionaries also included entries for multiple languages. Thus, a dictionary might contain entries in languages such as Arabic, Tatar, Turkish, French, and neighboring languages such as Persian and Russian. Sometimes rarer languages would serve as Persian companions in a dictionary.

It is worth noting that some compilers of multilingual dictionaries in this period considered Persian not as a target language but as a complementary language to the main languages. For example, in A. A. Troyansky's dictionary on Tatar and L. Z. Budagov's dictionary on Turkic-Tatar dialects special attention has been paid to the inclusion of Persian and Arabic words. Several dictionaries with entries in Persian and Russian exhibit multilingualism throughout the historical period under study. But the reason for multilingualism in each period may differ, as it depends on the dictionary's objectives.

The number of bilingual and multilingual dictionaries is not the same in all periods. At the end of the 18th and 19th centuries, the number of bilingual and multilingual dictionaries was generally small, and the number of multilingual dictionaries was greater than that of bilingual dictionaries. In the 20th century, the number of dictionaries increased significantly, and the situation changed completely: the number of bilingual dictionaries was several times greater than the number of multilingual dictionaries.

Another feature of the dictionaries under study was the use of Cyrillic script in some works to write Persian words. This feature pertained to dictionaries designed for users lacking Persian fluency.

It is worth noting that the popularity and prosperity of compiling dictionaries are due to a combination of factors, and the writing of a work alone does not cause prosperity in this field. The three dictionaries compiled in the 18th century were unique and individual works and they did not affect the prosperity of Persian and Russian dictionary writing in Russia. The 19th century saw an increase in the number of dictionaries under review, yet their systematic compilation remained unresolved. A comparative view of the compilation of Persian and Russian dictionaries in Russia emerged only in the 20th century.

تاریخ و ویژگی‌های فرهنگ‌های فارسی به روسی و روسی به فارسی تدوین و تألیف شده در روسیه و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی^۱

روح‌اله هادی | دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

مارینا ویالووا | دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

چکیده

کتاب‌های فرهنگ لغت، یکی از اسباب ارتباط زبان‌ها و ملت‌ها با یکدیگر است. همسایگی ایران و روسیه و ارتباط تاریخی این دو کشور باهم، مردم هریک را نیازمند آموختن زبان قوم آن دیگر کرده است. توسعه روابط دو کشور، لزوم توسعه فرهنگ‌نویسی اثبات کرده است و تلاش‌ها در این زمینه، هم در ایران و هم در روسیه و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی با جدیت دنبال شده است. مطالعات نشان می‌دهد که پژوهشی دقیق درباره فرهنگ‌نویسی روسیه و اتحاد شوروی (فرهنگ‌نویسی‌ای که شامل ده‌ها فرهنگ لغت فارسی به روسی و روسی به فارسی است) تا کنون انجام نشده است. این مقاله، کوششی است در شناخت و معرفی فرهنگ‌های لغت فارسی به روسی و روسی به فارسی که از ۲۵۰ سال پیش تا به امروز در روسیه و اتحاد شوروی تألیف شده است، راه‌های توسعه این حوزه، مسائل آن و پیشنهاد در حل مشکلات آن است.

کلیدواژه: ایران، روسیه، فرهنگ‌نویسی، فارسی، روسی.

۱- در برخی از موارد برای اجتناب از طولانی‌نویسی به جای (امپراتوری روسیه، اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و روسیه پس شوروی) به اختصار (روسیه) می‌نویسیم

مقدمه

میراث غنی فرهنگ‌نویسی فارسی، بارها توجه دانشمندان شوروی و روسی را به خود جلب کرده اما نیاز به جمع‌آوری و بررسی تحلیلی تجربه‌های به دست آمده در طی تقریباً ۲۵۰ سال اخیر در زمینه تدوین فرهنگ‌های لغت دو- یا چندزبانه، که زبان‌های فارسی و روسی هم جزو آن باشد، به دلایلی تا به روزگار ما برطرف نشده است. امروزه این نیاز، مسئله علمی موضوعیت‌داری است که در تاریخ و سیر فرهنگ‌نویسی فارسی برای پژوهشگران ایرانی و غیر ایرانی بسیار درخور توجه است. هدف ما از نوشتن این مقاله بدین شرح است:

- (۱) بررسی تاریخ رواج و رونق فرهنگ‌نویسی در حوزه تألیف فرهنگ‌های لغت دو- و چندزبانه فارسی به روسی و روسی به فارسی تدوین شده در روسیه و اتحاد شوروی؛
 - (۲) شناسایی برخی از مسائل و ویژگی‌های مهم تدوین و تألیف این فرهنگ‌ها؛
 - (۳) توصیفی مختصر از برخی از فرهنگ‌های مهم؛
- ضمیمه این مقاله، فهرستی است در بردارنده مشخصات تمام فرهنگ‌های لغت تألیف شده در روسیه تا سال ۲۰۲۳ میلادی به ترتیب سال تدوین که موفق به یافتن آن شده‌ایم.

۲. روش پژوهش

ما با استفاده از روش کتابخانه‌ای موفق شدیم که حدود ۱۰۰ فرهنگ لغت فارسی به روسی و روسی به فارسی تألیف شده در امپراتوری روسیه، اتحاد شوروی و روسیه پسا شوروی را از دهه ۷۰ قرن ۱۸ میلادی تا سال ۲۰۲۳ میلادی پیدا کنیم.

۳. تحلیل و بحث

یکی از مسائلی که هنگام بررسی فرهنگ‌های لغت فارسی به روسی و روسی به فارسی از بُعد تاریخی روی می‌نماید جست‌وجوی پاسخ این سؤال است که دقیقاً چه اثری باید به عنوان فرهنگ لغت تلقی شود. فهرست ضمیمه مقاله، به طور عینی نشان می‌دهد که فرهنگ‌نویسی، تا چه حدی زمینه گسترده و پویایی است و حتی با نگاهی گذرا، می‌توان از تنوع غنی مطالب جمع‌آوری شده در طی تقریباً ۲۵۰ سال اخیر اطمینان حاصل کرده و نیز تغییرات تدریجی در معیارهای ساختار و محتوای فرهنگ‌های لغت مشاهده کرد.

اطلاعاتی که فرهنگ‌نویس ایرانی حسین سامعی در مقاله "Dictionaries" در دانشنامه ایرانیکا آورده است نشان می‌دهد که از لحاظ تعداد فرهنگ‌های لغت تألیف شده، فرهنگ‌های زبان روسی رتبه چهارم (با ۳۴ عنوان) از آن خود کرده‌اند (حسین سامعی، ۱۹۹۷). گفتنی است که حتی با توجه به تقریبی بودن آمار آمده در مقاله سامعی به نظر می‌رسد که انگلستان

(با بیش از ۱۲۵ عنوان) در مقایسه با کشورهای دیگر اروپایی اهمیت بیشتری به تألیف فرهنگ‌های لغت فارسی می‌داده‌است. از طرف دیگر، پژوهشگر ایرانی مریم فال همدانچی نیز در مقاله خود بر اهمیت دادن به تدوین و تألیف فرهنگ‌های لغت دوزبانه انگلیسی و فارسی و کم‌توجهی به تألیف فرهنگ‌های دوزبانه روسی و فارسی در ایران تأکید کرد (مریم فال همدانچی، ۲۰۱۰: ۹۲). بی‌توجهی به تألیف، انتشار و بروزرسانی فرهنگ‌های لغت فارسی به روسی و برعکس در روسیه و ایران، منجر به کمبود این فرهنگ‌ها شده است و این موضوع مورد تأیید گردآورندگان فرهنگ‌های لغت و پژوهشگران دو کشور است.

با این که روس‌ها از سال ۱۷۱۶ میلادی به یادگیری "زبان‌های ملت‌های مسلمان" پرداختند (بارتولد، ۱۹۷۷: ۲۹) عصر تألیف اولین فرهنگ‌های لغت فارسی و روسی در روسیه، پایان قرن هجدهم و آغاز قرن نوزدهم میلادی است که مصادف با آغاز شکل‌گیری شرق‌شناسی به عنوان یک علم در این کشور بود. اهمیت یادگیری زبان فارسی به لحاظ دولتی و رسمی با شروع "تدریس زبان‌های شرقی (عربی، فارسی و ترکی) در دانشگاه‌های روسی طبق اساسنامه دانشگاهی سال ۱۸۰۴ میلادی" تثبیت شد (چیکالووا، ۲۰۱۸: ۲۷). با این حال، مسئله عدم فرهنگ لغت آموزشی در طی دهه‌ها سال وجود داشت و ضرورت آن احساس می‌شد.

زمان دقیق تألیف اولین فرهنگ لغت شامل زبان‌های فارسی و روسی در روسیه چندان مشخص نیست. پژوهشگران پیشنهاد‌های مختلفی در این خصوص دارند از جمله فرهنگ لغت فارسی به روسی میرزا عبدالله غفاروف (۱۹۱۴) که اشتباهی متعلق به قرن ۱۹ میلادی (۱۸۱۴) مشخص شده‌است (حسین سامعی، ۱۹۹۷)، فرهنگ لغت شاعر، نویسنده و مترجم روس دمیتری آزنابیشین که احتمالاً مربوط به دهه ۲۰ قرن ۱۹ میلادی باشد و به چاپ نرسید (زهرا محمدی، ۱۳۹۶: ۱۷) و فرهنگ روسی به فارسی از آ. ف. خشاب (۱۹۰۶) (محمد رضا محمدی، ۱۳۸۴: ۲۴).

لکین بر اساس یافته‌های ما، گمان می‌کنیم که اولین فرهنگ لغت با مدخل زبان‌های فارسی و روسی در روسیه، می‌تواند "فرهنگ موضوعی روسی-ترکی-فارسی-گیلکی" تألیف شده در نیمه اول دهه ۷۰ قرن ۱۸ میلادی توسط دانشمند آلمانی ساموئل گتلیب گملین باشد که برای کار در آکادمی علوم امپراتوری به روسیه دعوت شده بود.^۱ این فرهنگ، نمونه خوبی برای معرفی یکی از ویژگی‌های متمایز فرهنگ‌های مورد بررسی، به‌ویژه در آغاز تاریخ‌پیدایی و تکامل آن است: این فرهنگ‌ها لزوماً دوزبانه نیستند.

۱- چاپ اول مربوط به سال ۱۷۸۵ میلادی است.

در طی قرن‌های ۱۸ و ۱۹ میلادی زبان فارسی در روسیه همانند بسیاری از زبان‌های دیگر معمولاً نه به صورت مستقل بلکه همراه با زبان‌های دیگر شرقی و بعضی وقت‌ها غربی بررسی می‌شد. حتی عناوین گروه‌های آموزشی دانشکده‌ها در دانشگاه‌ها اغلب شامل چند زبان بود. (به عنوان مثال "گروه آموزشی عربی-فارسی-ترکی-تاتاری"). از این رو تعجب‌آور نیست که فرهنگ‌های لغت نیز در اوایل، برای چند زبان تألیف می‌شدند. بدین ترتیب در یک فرهنگ لغت ممکن بود مدخل‌هایی به زبان‌هایی چون عربی، تاتاری، ترکی، فرانسوی، همسایگان زبان‌های فارسی و روسی، تعریف نگاری شده باشد. گاهی اوقات زبان‌های نادرتری، نقش همراهان فارسی در یک فرهنگ لغت را ایفا می‌کردند.

شایان ذکر است که بعضی از گردآورندگان فرهنگ‌های لغت چندزبانه در این دوره زمانی، فارسی را نه به عنوان زبان هدف بلکه به مثابه زبان مکمل برای زبان‌های اصلی تلقی می‌کردند. مثلاً فرهنگ آ. آ. ترویانسکی به زبان تاتاری و فرهنگ ل. ز. بوداگف به فراگوش‌های ترکی-تاتاری اختصاص داده شده‌اند اما هر دو گردآورنده به درج کلمات فارسی و عربی در آثار خود اهمیت دادند.

چندزبانی به عنوان ویژگی تعدادی از فرهنگ‌های لغت با مدخل زبان‌های فارسی و روسی، در طی تمام دوره تاریخی مورد بررسی قابل مشاهده است. اما دلیل چندزبانی در هریک دوره‌ها می‌توانست متفاوت باشد؛ زیرا بستگی به نوع مسئله‌ای دارد که فرهنگ لغت باید آن را حل می‌کرد.

شمار فرهنگ‌های لغت دوزبانه و چندزبانه در تمام دوره‌های زمانی یکسان نیست. در پایان قرن ۱۸ و قرن ۱۹ میلادی، تعداد فرهنگ‌های لغت دو- و چندزبانه در کل اندک و تعداد فرهنگ‌های چندزبانه از دوزبانه بیشتر بود. در قرن ۲۰ میلادی تعداد فرهنگ‌های لغت بسیار افزایش پیدا می‌کند و وضعیت کاملاً عوض می‌شود: تعداد فرهنگ‌های لغت دوزبانه چند برابر تعداد فرهنگ‌های چندزبانه می‌شود.

یکی از ویژگی‌های دیگر فرهنگ‌های لغت مورد بررسی، به کارگیری خط سیریلیک در بعضی از آثار برای نوشتن کلمات زبان فارسی است. این ویژگی مربوط به آن دسته از فرهنگ‌هایی که به منظور استفاده کاربران غیرمسلط به خواندن به زبان فارسی تألیف شده بودند. گفتنی است که رواج و رونق فرهنگ‌نویسی، مدیون تلفیق عواملی است و تألیف اثر، به تنهایی باعث رونق بخشیدن در این زمینه نمی‌شود. سه فرهنگ لغتی که در قرن ۱۸ میلادی تدوین شدند آثاری منحصر به فرد و تکی بودند و در رونق فرهنگ‌نویسی فارسی و روسی در روسیه تأثیری نگذاشتند. در طی قرن ۱۹ میلادی تعداد فرهنگ‌های لغت مورد بررسی بیشتر

شد اما تدوین آن هنوز به صورت منظم انجام نمی‌شد. نظر نسبی در تدوین فرهنگ‌های لغت فارسی و روسی در روسیه فقط در قرن ۲۰ به وجود آمد.

در این قرن تنوع فرهنگ‌های لغت گسترش می‌یابد و در مقایسه با دوران قبلی تعداد بیشتر فرهنگ‌های اصطلاحات تألیف می‌شود. با این که گرایش مذکور در قرن ۲۱ میلادی هم ادامه دارد مسئله کمبود فرهنگ‌های لغت (به ویژه فرهنگ‌های اصطلاحات) تا به امروز موضوعیت خود را حفظ کرده است. برای ارزیابی تنوع فرهنگ‌های لغت لازم است به آمار نشان‌دهنده تعداد فرهنگ‌های لغت تخصصی در زمینه‌های مختلف رجوع و بسامد تألیف آثار در هر کدام از زمینه‌ها بررسی شود. اطلاعات ذیل، نشان‌دهنده سیر فرهنگ‌نویسی فرهنگ‌های اصطلاحات در روسیه است:

- اصطلاحات نظامی: م. آ. گامازوف (۱۸۸۷)^۱، س. بیالکوفسکی (۱۹۳۲)، ح. ب. ماولوتوف (۱۹۳۴)، اثری با عنوان "کتابچه مختصر راهنمای لغت و اصطلاحات نظامی روسی به فارسی" (گردآورنده مشخص نیست) (۱۹۴۰)، ن. س. کامنسکی (۱۹۴۴)، ل. س. پیسیکوف (۱۹۵۴)، گ. گ. علی‌اف (۱۹۷۲)؛

- اصطلاحات سیاسی: س. بیالکوفسکی (۱۹۳۲)، و. گ. گانچکا (۱۹۷۴)، و همچنین ا. م. علی‌اف (۱۹۷۶)، ی. د. آسترونکو (۲۰۱۳) و س. ا. نانوف (۲۰۱۹) - اصطلاحات دیپلماسی؛
- اصطلاحات علم و فناوری: آ. ر. صمدوف (۱۹۴۵)، ژ. ر. میرزابگیان - فرهنگ پلیتکنیک (۱۹۷۳)، ش. ز. کاریف - متالورژی (۱۹۷۴)، ج. ش. گیوناشویلی - اصطلاحات فنی (۱۹۷۴)، ط. ن. خسکش‌اف - زمین‌شناسی (۱۹۸۸)؛

- کلمات جدید: ن. ن. توماس (۱۹۳۸)، آ. ر. صمدوف (۱۹۴۵)، ح. ح. نجف‌اف (۲۰۱۰)؛
- موضوع جغرافیا: و. ای. ساوینا (۱۹۶۱، ۱۹۷۱، ۱۹۷۹)؛
- موضوع ادبیات: ی. ا. برتلس - بختیارنامه (۱۹۲۶)، م. ن. ع. عثمانوف - فرهنگ بسامدی عنصری (۱۹۷۰)؛

- اصطلاحات علم فیزیک: آ. ک. آرنندس (۱۹۲۸)، و. پ. پلوتنیکووا (۲۰۰۱)؛
- اصطلاحات اقتصادی: خ. گ. کوراوغلی (۱۹۵۷)، ح. ح. نجف‌اف (۲۰۰۰)؛
- عبارت‌پردازی: ا. گ. اسدی (۱۹۵۹)، گ. س. گل‌پوا (۲۰۰۰)؛
- اصطلاحات علم شیمی: ل. د. بورزووا (۲۰۱۷، ۲۰۱۸)؛
- اصطلاحات لغت‌شناسی: ل. س. پیسیکوف (۱۹۴۹)؛

۱- فرهنگ لغت این گردآورنده که اولین و تنها فرهنگ اصطلاحات تخصصی تدوین شده در قرن ۱۹ میلادی در روسیه است به عنوان استثنا و به منظور ایجاد تصویر کامل از زمینه مورد بررسی به فهرست مورد نظر اضافه شده است.

اصطلاحات علم ریاضی: س. و. وارفولومیوا (۱۹۸۷)؛

اصطلاحات علم پزشکی: ح. ح. نجف‌اف (۲۰۰۸)؛

فرهنگ موضوعی: ر. علی بیگی (۲۰۱۲)؛

اصطلاحات زبان‌شناسی: آ. و. سوخوروکوا (۲۰۱۷)؛

این فهرست، امکان مطالعه و بررسی بعضی از مسائل مهم را فراهم می‌آورد که امروزه در زمینه تألیف فرهنگ‌های لغت فارسی به روسی و روسی به فارسی در روسیه وجود دارند:

۱. تنوع فرهنگ‌های لغت، کافی نیست (در بعضی از زمینه‌ها هنوز حتی یک فرهنگ لغتی تدوین نشده است).^۱

۲. تعداد فرهنگ‌های لغت تألیف شده در تمام زمینه‌ها و تعریف نگاری مدخل‌های آن نیز کافی نیست.

۳. فرهنگ‌های لغت در موضوع مختلف روزرسانی نمی‌شوند. روند تألیف فرهنگ‌های لغت تا قبل از دوره شوروی منظم نبود؛ نظامی که در دوره شوروی به وجود آمد، امکان تألیف تعدادی از فرهنگ‌های لغت را در بعضی از زمینه‌ها فراهم آورد اما این موضوع در تمام زمینه‌ها ادامه پیدا نکرد و در حال حاضر در بسیاری از موارد شاهد عدم تألیف و انتشار آثار جدیدی در طی ۵۰ سال اخیر هستیم.

۴. اکثر فرهنگ‌های لغت بررسی شده، مناسب افراد فارسی‌زبان نیستند زیرا افراد غیرفارسی‌زبان، آن هم به صورت پیش‌فرض، برای استفاده روس‌زبانان آن فرهنگ‌ها را تألیف و منتشر کرده‌اند. این نکته، تعداد مخاطبان این فرهنگ‌های لغت و امکان تسهیل برقراری ارتباط بین دو ملت را کاهش می‌دهد.

۵. دسترسی به فرهنگ‌های مورد مطالعه، دشوار است. اکثر فرهنگ‌های لغت، در نسخه کتاب‌های کاغذی است و با فناوری‌های مدرن به تولید و نشر آنها اقدامی نشده؛ همین دلیل تعداد کاربران این آثار را محدود کرده است.

با وجود چنین مسائلی در قرن ۲۰ میلادی، مرحله‌ای خیلی مهم در تکامل فرهنگ‌نویسی فارسی و روسی در روسیه سپری شده است؛ زیرا در همین دوره، مبنای تألیف فرهنگ‌های لغت تبیین شد. بدین دلیل امروزه مؤلفان می‌توانند با تکیه بر تجربیات پیشینیان و به‌کارگیری فناوری‌های جدید آثار بسیار باارزشی را خلق کنند.

مثال خوبی برای این گزاره، "فرهنگ بزرگ فارسی به روسی" از و. ب. ایوانف (دو از سه جلد در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۳ میلادی منتشر شدند) است. گردآورنده در مقدمه این فرهنگ

۱- برای مثال به عناوین تعدادی از این زمینه‌ها اشاره می‌شود: صنعت نفت و گاز، کشاورزی، حسابداری، امور گمرکی، حقوق، حمل‌ونقل، عمران و غیره.

لغت توضیح می‌دهد که مجموعه واژگان فرهنگ لغت ی. آ. روبینچیک را (که اثری نمونه در زمینه مورد تحقیق است) به عنوان پایه در نظر گرفته شده، سپس آن را با کلمات فرهنگ‌های معتبر لغت دیگر که ایرانیان و روس‌ها تألیف کرده، و البته با استفاده از منابع اینترنتی، گسترش داده است. وی مدخل‌ها را بازنگری کرده و این امر، هم استفاده از فرهنگ لغت را آسان نموده و هم خود فرهنگ لغت را تا رتبه معیارهای بین‌المللی ارتقاء داده است. ایوانف همچنین نسخه الکترونیک این فرهنگ لغت را تهیه کرد. به خاطر نقاط قوت مذکور و ویژگی‌های دیگر، به نظر می‌رسد که فرهنگ لغت ایشان به مرور زمان بتواند همیار خوبی برای همه کسانی شود که به نحوی با زبان‌های فارسی و روسی سر و کار دارند.

۴. نتیجه‌گیری

مطالعه تاریخ تدوین و تألیف فرهنگ‌های لغت فارسی به روسی و روسی به فارسی در روسیه و اتحاد شوروی می‌تواند گام اول در مرحله جدید توسعه فرهنگ‌نویسی این زبان‌ها تلقی شود. هر کدام از فرهنگ‌های لغت بررسی شده در نوع خود منحصربه‌فرد است، کاری پیوسته و اصولی در حوزه فرهنگ‌نویسی به انجام نرسیده است و بسیاری از آثار در این زمینه تا به حال بروز رسانی کامل هم نشده اند. مسئله کمبود فرهنگ‌های لغت که نسل‌های پیشین به آن اشاره می‌کردند امروزه نیز فقط به صورت جزئی حل شده است. فرهنگ‌های واژگان عمومی با فاصله‌های زمانی زیادی بروزرسانی می‌شوند. فرهنگ‌های اصطلاحات تخصصی در بسیاری از زمینه‌های همکاری ایران و روسیه هنوز تدوین نشده‌اند و این موضوع، کار مترجمان و استادان را دشوار می‌کند. با وجود تمام این نقص‌ها، گرایشی که در سال‌های اخیر مشاهده می‌شود حاکی از این است که نیاز به تألیف فرهنگ‌های لغت، گردآورندگان را برای ادامه خستگی‌ناپذیر کار خود تشویق می‌کند.

منابع

- محمدی، زهرا (۱۳۹۶). «حافظ و ادبیات روسی: مطالعه تطبیقی اشعار حافظ و پوشکین». *ماهنامه علمی تخصصی "اطلاعات حکمت و معرفت"*. ۱۳۹۶/۱۴۲، صفحات ۱۹-۱۶.
- محمدی، محمدرضا (۱۳۸۴). «فرهنگ‌های دوزبانه روسی و فارسی و یک قرن تجربه». *مجله سخن سمت*. ۱۳۸۴/۱۴، صفحات ۴۴-۲۳.

منابع غیرفارسی

- بارتولد، واسیلی ولادیمیروویچ (۱۹۷۷). *مجموعه آثار*، جلد ۹. مسکو: Nauka

بوداگف، لازار زاخاروویچ (۱۸۶۹). فرهنگ تطبیقی فراگوش‌های ترکی-تاتاری شامل متداول‌ترین کلمات عربی و فارسی با ترجمه به زبان روسی. سن پترزبورگ: چاپخانه آکادمی علوم امپراتوری پلاس، پیتر سایمون (۱۷۸۷). فرهنگ‌های تطبیقی تمام زبان‌ها و فراگوش‌ها جمع‌آوری شده علیاحضرت. بخش اول که شامل زبان‌های اروپایی و آسیایی است، قسمت اول. سن پترزبورگ: چاپخانه Shnor.

چیکالووا، ای. ر. (۲۰۱۸). "ایران‌شناسی در امپراتوری روسیه (قرن ۱۹ - آغاز قرن ۲۰ میلادی): مکتب‌های علمی و نمایندگان آن". مجموعه مقالات علمی "عهدنامه ترکمانچای: به مناسبت ۱۹۰ سالگی رویداد". ویراستار مزگا، ن. ن. گومل: دانشگاه دولتی گومل به نام فرانسیسک سکورینا، صفحات ۲۵-۴۸

سامعی، حسین (۱۹۹۷). "Dictionaries". دانشنامه ایرانیکا

<https://www.iranicaonline.org/articles/dictionaries>

فال همدانچی، مریم (۲۰۱۰). "فعالیت فرهنگ‌نویسانه جاری در ایران". مجله دانشگاه دوستی ملل روسیه، ۲۰۱۰/۱، صفحات ۹۷-۹۰

<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-leksikograficheskaya-deyatelnost-v-irane>

ملیکیان، گ. و. و خروموف، آ. ل. (۱۹۸۹). "تاریخ تدریس زبان فارسی در مؤسسه زبان‌های شرقی لازارف". مجله دانشگاه دولتی ایروان. ۱۹۸۹/۱، صفحات ۱۹۷-۱۸۸
پروفیووا، ای. و. و ژانایف، ب. ت. (۲۰۰۷). تاریخ قزاقستان در منابع روسی مربوط به قرن‌های ۲۰-۱۶ میلادی. در ۱۰ جلد. جلد ۶. آلماتی: "دایک پرس"

یوسوپووا، آ. ش. و عثمانووا، گ. ص. (۲۰۰۸). "فعالیت آ. ترویانسکی در زمینه فرهنگ‌نویسی تاتاری". مجله "یادداشت‌های دانشگاهی دانشگاه دولتی کازان". ۲۰۰۸/۸، صفحات ۱۷۵-۱۶۹

<https://cyberleninka.ru/article/n/deyatelnost-a-troyanskogo-v-oblasti-tatarskoy-leksikografii>

ضمیمه

فهرست فرهنگ‌های روسی-فارسی و فارسی-روسی تنظیم شده در امپراتوری روسیه، اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و فدراسیون روسیه بر اساس سال انتشار

۱. گملین، ساموئل گتلیب. فرهنگ موضوعی روسی-ترکی-فارسی-گیلکی، ۱۷۸۵
۲. بکچورین، مندیاری. فرهنگ موضوعی روسی-عربی-فارسی... دهه ۸۰ قرن ۱۸ میلادی
۳. پالاس، پیتر سایمون. فرهنگ‌های تطبیقی تمام زبان‌ها... ۱۷۸۷ و ۱۷۸۹
۴. بولدیرف، الکسی واسیلیوویچ. قطعات منتخب به زبان فارسی، ۱۸۲۶
۵. آزنایشین، دمیتری پتروویچ. فرهنگ فارسی-روسی... دهه ۲۰ قرن ۱۹ میلادی
۶. ترویانسکی، الکساندر الکسیوویچ. فرهنگ زبان تاتاری... ۱۸۳۵ - ۱۸۳۳
۷. هوهانسیانن، واسکان کورکوویچ. کتاب آموزش زبان فارسی، ۱۸۵۶
۸. بکچورین، میرصالح میرسلیموویچ. راهنمای مقدماتی برای یادگیری زبان‌ها... ۱۸۵۹
۹. کولیاشف، صالحیان (صالح جان) بکتاشوویچ. فرهنگ "قطعات منتخب..." ۱۸۵۹
۱۰. بوداگف، لازار زاخاروویچ. فرهنگ تطبیقی فراگوش‌ها... ۱۸۶۹ و ۱۸۷۱
۱۱. شفیع گشتاسب، میرزا محمد. فرهنگ فارسی-عربی-روسی-فرانسوی، ۱۸۶۹
۱۲. جعفر، میرزا. کتاب مکالمات فارسی-روسی، ۱۸۸۳
۱۳. لازارف، لازار امانویلوویچ. فرهنگ روسی-ترکی-تاتاری-فارسی، قبل از سال ۱۸۸۴
۱۴. استارچفسکی، آلبرت ویکنتیوویچ. مترجم از زبان روسی به فارسی، ۱۸۸۶
۱۵. گامازوف، ماتوی آولویچ. فرهنگ مختصر... اصطلاحات نظامی... ۱۸۸۷
۱۶. ژوکوفسکی، والناتین آلکسی‌یوویچ. مترجم‌ها برای مطالعه فراگوش‌های فارسی، ۱۸۸۸
۱۷. نالیوکین، ولادیمیر پتروویچ. فرهنگ روسی-فارسی... ۱۸۸۸
۱۸. جتیبسایف، ناگیبای سکسنبایوویچ. راهنمای مقدماتی آموزش زبان‌ها... ۱۸۹۰
۱۹. استارچفسکی، آلبرت ویکنتیوویچ. دیلماج قفقازی... ۱۸۹۳
۲۰. جعفر، میرزا. کتاب مکالمات فارسی-روسی-فرانسوی، ۱۸۹۶
۲۱. آخوردوف، ایوان فیودوروویچ. مکالمات عربی-فارسی-ترکی-روسی، ۱۹۰۰
۲۲. خشاب، آنتونی فودولوویچ. فرهنگ روسی-فارسی... ۱۹۰۶
۲۳. یاگلوف، ایوان دیونیسیوویچ. مترجم پارسی (فارسی)... ۱۹۰۷
۲۴. یفیموف، الکساندر واسیلیوویچ. مترجم پارسی (فارسی)، ۱۹۰۷
۲۵. ریائی‌موف، کمال‌الدین تاج‌الدینی‌نوویچ. فرهنگ پنج‌زانه... ۱۹۰۸
۲۶. یاگلوف، ایوان دیونیسیوویچ. فرهنگ جامع فارسی-عربی-روسی، ۱۹۱۰

۲۷. غفّاروف، عبدالله عبدوللّوویچ (میرزا عبدالله). فرهنگ فارسی به روسی، ۱۹۲۷، ۱۹۱۴.
۲۸. ژیرکوف، لئو ایوانوویچ. فرهنگ موضوعی برای متون آسان... ۱۹۲۲
۲۹. ژوکوفسکی، والتین آلکسی یویچ. متریاال ها برای مطالعه فراگوش ها... ۱۹۲۲
۳۰. روماسکیویچ، الکساندر الکساندروویچ. مجمع المنتخبات از روزنامجات... ۱۹۲۴
۳۱. برتلس، یوگنی ادواردوویچ. بختیارنامه. متن فارسی و فرهنگ لغت، ۱۹۲۶
۳۲. آرنس، آلفرد کارلوویچ. فرهنگ فارسی-روسی اصطلاحات علم فیزیک، ۱۹۲۸
۳۳. روماسکیویچ، الکساندر الکساندروویچ. فرهنگ مربوط به "مجمع المنتخبات..."، ۱۹۳۱
۳۴. بیالکوفسکی، س. فرهنگ فارسی-روسی... اصطلاحات نظامی... ۱۹۳۲
۳۵. گالونف، رومان آندریوویچ. متریاال برای [تدوین] فرهنگ اصطلاحات... ۱۹۳۲
۳۶. آشوری، حسن عبدالقاسم. فرهنگ روسی به فارسی، ۱۹۳۴
۳۷. ماولوتوف، حسین بقالددینوویچ. فرهنگ فارسی-روسی... اصطلاحات نظامی، ۱۹۳۴
۳۸. مار، یوری نیکولایوویچ. فرهنگ مستند فارسی-روسی، ۱۹۳۴
۳۹. پوتوریدزه، ولادیمیر ساردینوویچ. قطعات منتخب به زبان فارسی... ۱۹۳۵
۴۰. گالونف، رومان آندریوویچ. فرهنگ روسی به فارسی، ۱۹۳۷-۱۹۳۶
۴۱. توماس، نیکلای نیکلایوویچ. فرهنگ کلمات جدید فارسی-روسی، ۱۹۳۸
۴۲. چایکین، کنستانتین ایوانوویچ. فرهنگ های به چاپ نرسیده، قبل از سال ۱۹۳۸
۴۳. گردآورنده مشخص نیست. کتابچه مختصر... لغت و اصطلاحات نظامی... ۱۹۴۰
۴۴. علسکرزاده ا. و ... فرهنگ مختصر روسی به فارسی و آذری، ۱۹۴۴
۴۵. کامنسکی، نیکلای سرگئیوویچ. دستور مکاتبات نظامی و دستور تشریفات... ۱۹۴۴
۴۶. پتروف، گ. م. فرهنگ روسی به فارسی، ۱۹۴۴
۴۷. آرسانیس، گئورگی ونیامینوویچ. متون به زبان فارسی (۳۳ حکایت)، ۱۹۴۵
۴۸. پیسیکوف، لازار ساموئیلوویچ. متریاال برای فرهنگ اصطلاحات نظامی... ۱۹۴۵
۴۹. میربابایف، یوسف (میریوسف) عباس اوغلو. فرهنگ مختصر فارسی به روسی... ۱۹۴۵
۵۰. صمدوف، آ. ر. فرهنگ فارسی-روسی اصطلاحات علمی-فنی... 1945 و ۱۹۴۶
۵۱. اسدی، امین گاسانوویچ. فرهنگ فارسی-روسی ("نمونه های نثر...")، ۱۹۴۹
۵۲. پیسیکوف، لازار ساموئیلوویچ. فرهنگ مختصر... اصطلاحات لغت شناسی، ۱۹۴۹
۵۳. میلر، بوریس وسوولودوویچ. فرهنگ فارسی به روسی، ۱۹۵۰
۵۴. پیسیکوف، لازار ساموئیلوویچ و ... فرهنگ مختصر اصطلاحات نظامی... ۱۹۵۴
۵۵. اوفچینیکووا، ایرینا کانستانتینوونا. فرهنگ فارسی-روسی ("آموزش زبان...")، ۱۹۵۶
۵۶. کوراوغلی، خلیق گوسینوویچ. فرهنگ... اصطلاحات عمومی اقتصادی... ۱۹۵۷

۵۷. ساوینا، و. ای. دستورالعمل نحوه بیان اسامی جغرافیایی ایران روی نقشه، ۱۹۵۸
۵۸. اسدی، امین گاسانوویچ. فرهنگ مختصر تعبیرات و امثال مصطلح... ۱۹۵۹
۵۹. بدیع، شمس‌الدین ممدوویچ و ... فرهنگ جیبی روسی به فارسی، ۱۹۵۹
۶۰. فرهادیان، آرتاشس آوانسوویچ. فرهنگ جیبی فارسی به روسی، ۱۹۵۹
۶۱. آزلوف، و. ای. و ... کتاب مختصر گفتگوها... با موضوع هوانوردی، ۱۹۶۱
۶۲. ساوینا، و. ای. فرهنگ ترانویسی روسی اسامی جغرافیایی ایران، ۱۹۶۱
۶۳. آبراهامیان، روبن تادئوسی، فرهنگ پهلوی-فارسی-ارمنی-روسی-انگلیسی، ۱۹۶۵
۶۴. اوفچینیکووا، ایرینا کانستانتینوونا و ... فرهنگ روسی به فارسی، ۱۹۶۵
۶۵. عثمانوف، محمد نوری عثمانویچ. واژه‌نامه بسامدی عنصری، ۱۹۷۰
۶۶. روبینچیک، یوری آرانوویچ و ... فرهنگ فارسی به روسی، ۱۹۷۰
۶۷. ساوینا، و. ای. فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی... ۱۹۷۱
۶۸. علی‌اف، گ. گ. فرهنگ فارسی-روسی و روسی-فارسی اصطلاحات نظامی، ۱۹۷۲
۶۹. میرزابگیان، ژورا مکر تیچوویچ. فرهنگ پلیتکنیک روسی به فارسی، ۱۹۷۳
۷۰. گانوچکا، و. گ. و ... فرهنگ روسی-فارسی... سیاسی-اجتماعی، ۱۹۷۴
۷۱. کاریف، شهرت زیاتوویچ. فرهنگ مختصر روسی-فارسی اصطلاحات متالورژی، ۱۹۷۴
۷۲. گیوناشویلی، جمشید شالواویچ. فرهنگ... روسی-فارسی اصطلاحات فنی، ۱۹۷۴
۷۳. مار، یوری نیکولایوویچ. متریکال برای فرهنگ فارسی به روسی، ۱۹۷۴
۷۴. کلیف‌سووا، سوفیا دیمیتریونا. فرهنگ روسی به فارسی... ۱۹۷۵
۷۵. رادویلسکی، میخائیل یفیموویچ و ... فرهنگ فارسی به روسی... ۱۹۷۶
۷۶. علی‌اف، انور مهتی‌یوویچ. فرهنگ روسی-فارسی اصطلاحات دیپلماسی، ۱۹۷۶
۷۷. ساوینا، و. ای. دستورالعمل نحوه بیان اسامی جغرافیایی ایران به زبان روسی، ۱۹۷۹
۷۸. باقر، م. م. و ... کتاب... گفتگوهای روسی-فارسی برای رانندگان... ۱۹۸۳
۷۹. وُسکانیان، گران آوانسوویچ. فرهنگ روسی به فارسی، ۱۹۸۶
۸۰. وارفولومیوا، س. و ... فرهنگ آموزشی اصطلاحات ریاضی... ۱۹۸۷
۸۱. خَسْکَش‌اف، ط. و ... فرهنگ فشرده زمین‌شناسی روسی به فارسی، ۱۹۸۸
۸۲. گُل‌یوا، گالینا سرگئیوونا. فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات زبان فارسی... ۲۰۰۰
۸۳. نجف‌اف، حبیب حنیفه اوقلی. فرهنگ اصطلاحات اقتصاد خارجی... ۲۰۰۰
۸۴. پلوتنیکووا، و. پ. فرهنگ اصطلاحات علم فیزیک... ۲۰۰۱
۸۵. نجف‌اف، حبیب حنیفه اوقلی. کتاب گفتگوی روسی به فارسی، ۲۰۰۵
۸۶. نجف‌اف، حبیب حنیفه اوقلی. فرهنگ فشرده پزشکی... ۲۰۰۸

۸۷. نجف‌اف، حبیب حنیفه اوقلی و ... فرهنگ فارسی-روسی واژه‌های جدید... ۲۰۱۰
۸۸. علی بیگی، رقیه. فرهنگ موضوعی زبان فارسی، ۲۰۱۲
۸۹. اُسترونکو، یوگنی دیمیتریویچ. فرهنگ روسی-فارسی... اصطلاحات دیپلماسی، ۲۰۱۳
۹۰. اسماعیلووا، هُلیسَاهون اِشْمَتوونا و ... فرهنگ روسی-ترکی-فارسی... ۲۰۱۴
۹۱. بورزووا، ل. د. و ... دوره مبتدی علم شیمی همراه با فرهنگ... ۲۰۱۷
۹۲. سوخوروکووا، آلا ویکتوروونا و ... فرهنگ مختصر اصطلاحات زبان‌شناسی، ۲۰۱۷
۹۳. بورزووا، ل. د. و ... مبانی اصلی علم شیمی... همراه با فرهنگ... ۲۰۱۸
۹۴. اسماعیلووا، هُلیسَاهون اِشْمَتوونا. فرهنگ روسی به فارسی، ۲۰۱۸
۹۵. نانِیف، سوسلان اوتاروویچ و ... فرهنگ مختصر... اصطلاحات دیپلماسی، ۲۰۱۹
۹۶. ایوانف، ولادیمیر بوریسویچ. فرهنگ بزرگ فارسی به روسی، ۲۰۲۰ و ۲۰۲۳